

4. Dewey, J. (1933). How we think: A restatement of the relation of reflective thinking to the educative process. D.C. Heath and Company.
5. Hymes, D. (1972). On communicative competence. In J. B. Pride & J. Holmes (Eds.), Sociolinguistics (pp. 269–293). Penguin Books.
6. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2001). Approaches and methods in language teaching (2nd ed.). Cambridge University Press.
7. Choriyeva F, Raxmatova M. (2024). Boshlang'ich ta'limda tarbiya fani. O'quv qo'llanma. Qarshi, Big Makro World nashriyoti.
8. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in society: The development of higher psychological processes. Harvard University Press.

VIZUAL-KINESIK KOMMUNIKATSIYA (FRENOLOGIYA, FIZIOGNOMIKA, EKSPRESSIV HARAKATLAR, OKULESIKA YOKI OKULAMANTIYA) NING IFODALANISHI

*Berdimuratova Madina Xayrullayevna,
Abdulla Qodiriy nomidagi Jizzax davlat
pedagogika universiteti tayanch doktoranti
E-mail: madinaberdimuratova@65gmail.com
Annotatsiya*

Ushbu maqolada noverbal vositalarning ma'nosi, vazifasi haqida ma'lumot keltirilib, vizual-kinestik kommunikatsiya haqida so'z boradi. Vizual kommunikatsiya – bu aloqa turi bo'lib, unda ma'lumotlar, belgilar, obrazlar, tasvirlar, infografika va boshqalar yordamida ma'lumot uzatiladi. Kommunikatsiyaning mazkur turi 4 guruhga ajratiladi: a) frenalogiya; b) fiziognomika: yuzning tashqi ko'rinishi; burun, quloq, ko'z; s) ekspressiv harakatlar: mimika, jest, poza, gavda tutishi, yurish; d) okuleksika yoki okulamantiya: ko'z qarash yo'nalishi, ko'z qarash uzoqligi va chastotasi. Vizual-kinestik vositalarni izohlashda o'zbek badiiy adabiyotidagi asarlar va xalq og'zaki ijodi na'munalaridan foydalanilgan.

Kalit so'zlar. Frenalogiya, bosh, mimika, burun, quloq, yurish, okuleksika, chastota.

Аннотации.

В статье представлена информация о значении и функциях невербальных средств, а также обсуждается визуально – кинестетическая коммуникация. Визуальная коммуникация – вид коммуникации, при котором информация передается с помощью данных, символов, изображений,

картинок, инфографики и т. д. Данный вид коммуникации делится на 4 группы: а) френология; б) физиогномика: внешность лица; нос, уши, глаза; в)выразительные движения: мимика, жесты, позы, походка; г) окулексика или окуламантия: направление взгляда, расстояние и частота взгляда. Для объяснения наглядно-кинестетических средств использовались произведения узбекской литературы и образцы народного устного творчество.

Основные слова. Френология, голова, мимика, нос, ухо, походка окулексика, частота.

Annotation.

This article provides information about the meaning and function of nonverbal means and discusses visual-kinesthetic communication. Visual communication is a type of communication in which information is transmitted using data, symbols, images, illustrations, infographics, etc. This type of communication is divided into 4 groups: a) phrenology; b) physiognomy: facial appearance; nose, ears, eyes; c) expressive movements: facial expressions, gestures, posture, posture, gait; d) oculexics or oculamantia: direction of gaze, distance and frequency of gaze. Works from Uzbek literary works and examples of folk oral art were used to explain visual-kinesthetic means.

Basic words. Phrenology, head, facial expression, nose, ear, gait, oculexics, frequency.

Noverbal vositalar insoniy muloqotning muhim vositasidir. Nutqning imo-ishoralari va mimik "hamrohligi" uning ta'sirchanligini oshirishi, aytilganlarni tasdiqlashi va ahamiyatini ta'kidlashi mumkin [1, 151]. NV ma'lum bir vaziyatda aytayotgan fikrini izohlay olmasa, so'z topa olmasa yordam berishga xizmat qiladi. Ular so'zlarni almashtirib, verbal matnni qisqartiradi va qo'shimcha ma'nolarni ifodalashga, shuningdek, ma'lumotlarning ifodaliligi va ta'sirchanligiga hissa qo'shadi. Rus tilshunos olimi I.Andronikov ta'kidlaganidek, intonatsiya, mimika va imo-ishoralar tufayli nutqqa turli semantik, xususan, hissiy ottenkalar kiritiladi, tobora ko'proq yangidan yangi semantik zaxiralar ochiladi [2, 575].

G.G.Molchanova kinesika vositalariga (inson his-tuyg'ularining tashqi harakatli ko'rinishlari) mimika, jestlar, turish, poza va ko'pincha okulesika (ko'z harakati, vizual aloqa) kiritadi va mazkur komponentlar katta axborot yukini tashiydi, deb ta'kidlaydi [3, 13-30]. Xuddi shunday vizual-kinesik kommunikatsiya vositasi ham bir qator ma'no guruhlariga ega.

Vizual-kinesik kommunikatsiya - nutqiy kommunikatsiya bilan aloqador bo'lgan aloqa-aralashuvda kishining ko'rish a'zosi yordamida turli axborot belgilari, tasvirlar, infografika va boshqalar yordamida axborot uzatiladigan aloqa turi. Ushbu turdagi aloqa qisman yoki to'liq ko'rishga tayanadi. Bugungi kunda

vizual aloqa juda rivojlangan va bir vaqtning o'zida bir nechta vazifalarni bajarishga mo'ljallangan. Kommunikatsiyaning mazkur turi 4 guruhga ajratiladi: a) **frenologiya**; b) **fiziognomika**: yuzning tashqi ko'rinishi; burun; quloq, ko'z; c) **ekspressiv harakatlar**: mimika, jest, poza, gavda tutishi, yurish; d) **okulesika yoki okulomantiya**: ko'z qarash yo'nalishi, ko'z qarash uzoqligi va chastotasi.

Frenologiya. XVIII asrda adabiyotlarda "psevdonauka" tushunchasi qo'llanila boshladi. XIX asrga kelib, Evropada psevdofan tushunchasi alohida fan sifatida shakllandi. Shunday qilib, 1844-yilda Northern Journal of Medicine (I jild, 387-bet) psevdofan tushunchasi haqida fikr bildiriladi. 1838-yilda fransuz fiziologi Fransua Majandi frenologiyani "zamonaviy psevdofan" deb atadi.

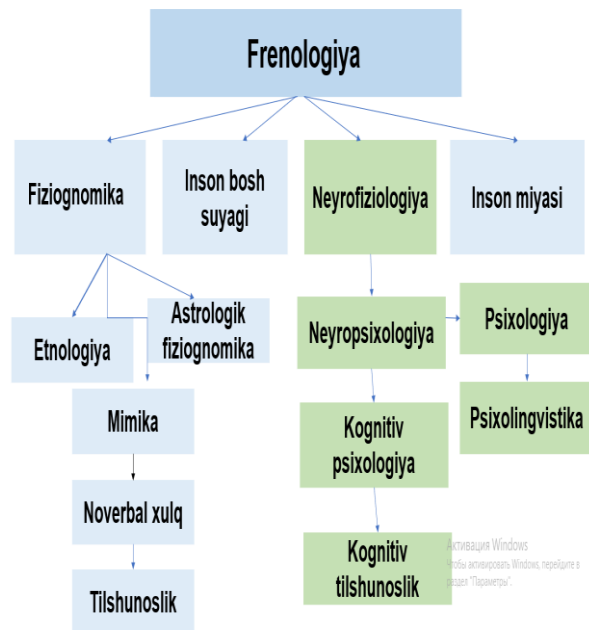
Frenologiya - (yunoncha phrenos — jon, fe'l-atvor, xarakter va lugos — ta'limot) — Frans Yozef Gall tomonidan odam yoki hayvonning psixologik xususiyatlari bilan bosh suyagining tashqi shakli o'rtasidagi bog'liqlik haqida ilgari surilgan ta'limot. Muallifning asosiy g'oyasi: bosh miya po'stlog'i bir qancha markazlardan iborat bo'lib, ularning har birida ma'lum bir inson qobiliyati markazlashtirgan. Ushbu qobiliyatning kuchli rivojlanishi bilan miyaning tegishli markazi ham rivojlangan bo'lib, u bosh suyagining konfiguratsiyasida aks etadi, bu maxsus o'lchovlar yordamida "qobiliyatlarning zarbalarini" - musiqa, she'riyat, rasm, jasorat va boshqalarni aks ettiruvchi frenologik xaritaning tuzishga imkon beradi". XIX asrda frenologiya psixodiagnostika usuli sifatida e'tirof etildi. Biroq, ko'plab tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, bosh suyagi miya yarim shari qobig'ining shaklini umuman takrorlamaydi, shuning uchun odamning psixologik va axloqiy xususiyatlarini bosh suyagining bo'laklari orqali aniqlash asossizdir, degan mulohazalar ham bildirildi. Ko'p yillar davomida F.Gall qarashlarida ratsionallikni, ya'ni miya po'stlog'idagi funksiyalarni lokalizatsiya qilish prinsipini obro'sizlantirdi, keyinchalik bu 1870-yilda Fritsh va Xitsig tomonidan miyaning turli qismlarida psixomotor markazlarning kashf etilishi bilan tasdiqlandi [4].

Bugungi kunda frenologiya alohida fan sifatida keng o'rganilmoqda va uning boshqa fanlar bilan aloqasi isbotlanmoqda.

Frenologiya ongni turli funksiyalari uchun javobgar bo'lgan bir nechta ixtisoslashgan quyi tizimlarga bo'lish g'oyasini ilgari surgan birinchi nazariya sifatida zamonaviy kognitiv psixologiyada qo'llanilib kelmoqda. U ongning har bir quyi tizimi miyaning alohida sohasi bilan bog'liq degan taxminga asoslangan yondashuvdan foydalanish orqali zamonaviy kognitiv neyropsixologiya va kognitiv neyrobiologiyaning asosi bo'lib xizmat qilmoqda [5, 73-75]. Bundan tashqari, mazkur fan madaniyat bilan chambarchas bog'liq bo'lib, asar qahramonlarining portretlarini tasvirlashda asar muallifi inson bosh chanog'ining tuzilishini va u qanday insonlarga xos ekanligini o'rganar ekan. Masalan, mashhur

rus shoiri A.S.Pushkin ham o'z asarlarida Gall g'oyalarini bir necha bor eslatib o'tadi. 1825-yilda Anna Kernga yozgan maktubida u yarim hazil bilan uni erini tashlab, Mixaylovskoyega kelishga taklif qilgan. Anna Kernni bunday harakat zarurligiga ishontirish uchun Pushkin she'riy ravishda uning "yuqori rivojlangan uchish organi" borligiga ishora qildi. Gall o'zining XIII kitobida bu organni burunning ildizidan peshonaning o'rtasiga qadar joylashgan ikkita qavariq bo'lib, bu qismning kuchli rivojlanishi joyning topografik yo'nalishini yaxshi his qiladigan va sayohat qilishni yaxshi ko'radigan odamlarga, shuningdek hayvonlar, birinchi navbatda qushlarga xosdir, deb ta'riflagan. Demak, mashhur shoir ham frenologiya fanini yaxshi bilgan. I.S.Turgenev, M.Yu.Lermontov, I.I.Pushin, A.K.Doyle kabi yozuvchi va shoirlar asarlarida bunga to'xtalib o'tgan.

Frenologiya murakkab fan bo'lib, bir necha fan va sohalar bilan chambarchas bog'liq. Agar uning fanlar aloqadorligini tasvirlasak, quyidagi chizma kelib chiqadi:

Dissertatsiya mavzusi va hajmidan kelib chiqib, asosan, frenologiya sohasiga oid qarashlarning tilshunoslikka aloqadorlik qismiga to'xtalish va tahlil qilishga harakat qilamiz. Yuqorida keltirganimizdek, F.Gall fikricha, inson boshi "qalbini ko'rsatadigan oyna bo'lib, uning tuzilishi bosh suyagining konfiguratsiyasini, imo-ishorasini o'rganish kishi xarakterini o'rganishning asosiy yo'li, deb hisoblaydi". M.Baratova esa, paralingvistik vositalar, asosan, hissiyotlarning amaldagi tarjimoni bo'lib xizmat qiladi. Bu jarayonda, ayniqsa, bosh va undagi uzvlar (peshona, qosh, ko'z, quloq, burun, lab, og'iz, til, tish va h.k.) faol ishtirok etadi, deb ta'kidlaydi [6, 45].

Shunday ekan, insonning bosh suyagining tasviri orqali kishining xarakteri namoyon bo'ladi. Xalq og'zaki ijod namunalarini tahlilga tortsak, asar qahramonlarining bosh suyagini tasvirlanishida "badiyatga daxldor deyarli barcha sifatlar: musiqiylik ham, hayotiylik ham, obrazlilik ham, ramz ham mujassamki, bu qadar baland badiiylikka faqat xalq dahosi erishmog'i mumkin. Asarning eskirmasligi, hamma zamonlarda ham ta'sir qudratini saqlay olishining asosiy sababi shundaki, undagi tasvir o'zbekona, olamni idrok etish, odam, uning muchalarini ko'rish va ko'rsatish ham toza o'zbekcha:

Achchig'ing chillali, muzlagan qishday,

Norkalla kelgansan chuyda qo'shmushtday...[7, 140]

Misolda Alpomishning boshi – norning kallasiday, jismonan baquvvat erkaklarga xos bo'yin ortining yo'g'on joyi – chuyda qo'shmushtday. Polvonlarning chuydali bo'lganliklari uchun ham kallasi bo'yniga og'irlik qilayotganday, boshini egibroq yurishadi. Chunki jismoniy qudratning zohiriy belgisi bo'lmish chuydaning – bo'yin tomirining yo'g'onligi boshni tik tutish inkonini bermaydi [8, 140].

Nor – ikki o'rkachli erkak tuya. Chuyda – boshning orqa suyagi [9, 162]. Qo'shmusht – qirg'iy, burgut [10, 165]. Frenologiya sohasining talqini bo'yicha kallasi juda katta, boshining orqa suyagi bo'rtib chiqqan va bo'yni yo'g'on kishi quyidagicha ta'riflanadi: qat'iyatli, kuchli, kuzatuvchan, xushmuomalali, o'ziga ishonuvchan, mushaklari baquvvat, irodali.

Yoki, Alpomish chodirda o'tirib edi, shunday qaradi, har qalmoqlar kelayapti: kallasi kapaday, tanasi tepaday, butlari selanglab (A.123). Ko'zlari o'tday, manglayi cho'tday, kallasi gov savatday, qopadigan itday, balki bahaybat boytebatday kampir (Rav.32) Beshovi yo'lda gapirsak deydi tili kesilgan, gapiraman desa, g'uldurab qoladi, nima deganiga odam tushunmaydi; qulog'i kesilgan, tili, burni sog'i, kallasi kadiday bo'lib, gapirmoqqa dami chiqmay, ko'zi bo'zarib, imlab qoldi, tili sog', qulog'i sog', burni kesilgan gapirayin desa, bu ham bo'lmaydigan, mangqalanib, buning ham gapiga odam tushunmaydigan (Rus.44).

Misollarda kalla kapaga, gov savatga, kadiga o'xshatilmoqda. Bunday ko'rinish, kallaga ega bo'lgan yigit qanaqa quvvatga, kuchga egaligi aniq ifodalanmoqda. Xalq tilida "kalla" va "bosh" so'zlari aksar ma'nodoshlik kasb etadi. "Alpomish" dostonida bu so'zlar har ikkisi o'z o'rnida ishlatilib, uslubda g'oyat noziklik kasb etgan. Kallaning bo'yinga orqa tomondan qo'shiladigan (yelka tomondan qo'shiladigan) qismining qabaratki suyagi qipchoq lahjasida "chuyda" deb nomlanadi. Ammo bu so'z adabiy tilga kirmagan [11, 162].

Kapa - vaqtincha yashash uchun daraxt, shox va yirik o't-o'lanlar bilan o'rab quruladigan xona, yozgi uy, chayla [10, 165]. Gov savat - ulkan, katta, bahaybat

savat [10, 62]. Kadi - qovoq, oshqovoq; ularning po'stloq qismidan tayyorlangan idish [12, 332]. E'tibor qaratadigan bo'lsak, har bir obrazning bosh shuyagining g'oyat yirikliigi va besunaqayligi ularning yuqoridagi kabi xususiyatlarga egaligini ko'rsatadi. Ammo ularning ko'z, qosh, burun tuzilishi orqali yana aniqroq xarakter-xususiyatni ochishga imkon beradi.

Demak, mazkur fan bilan shug'ullanuvchi olimlar miyaning sirt topografiyasi uning ustidagi suyaklarning chuqurchalari va bo'rtiqlariga ta'sir qilmasligini isbotladi. Biroq, bu soxta fan dunyoga juda muhim g'oyani isbotlab berdi: birinchi bo'lib miyaning turli qismlari turli vazifalar uchun mas'ul ekanligini ta'kidladilar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Мудрая О.В. Функции невербальных компонентов в системе языка: На материале сравнения рус. яз. с англ.: Диссер... канд.филол. наук: 10.02.04. – Москва, 1994. – С. 151.
2. Андроников И. Хочу рассказать вам. - Москва: Сов. писатель, 1971. – С.575.
3. Молчанова Г.Г. Когнитивная невербалика как поликодовое средство межкультурной коммуникации: кинесика //Вестн. Моск. ун-та. Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. 2014. № 2. – С. 13-30.
4. <https://ru.wikipedia.org/wiki>
5. Антти Ревонсуо. Глава 2. Исторические основы науки о сознании // Психология сознания / Пер. А.Стативка, З.С.Замчук. — СПб.: Питер, 2013. — С. 73—75. — 336 с.
6. Barotova M.O. O'zbekona paralingvistik vositalarning tizimiy tadqiqi: Filol. fan. bo'yicha fals.dok.. ... diss. – Buxoro. 2023. – B.45.
7. Ёўлдошев Қ. “Алпомиш” талқинлари. – Тошкент: Маънавият, 2002. - Б.140.
8. Ёўлдошев Қ. Ўша асар. – Б. 140.
9. Мирзаев Т., Эшонқул Ж., Фидокор С. “Алпомиш” достонининг изоҳли луғати. -Тошкент, 2007. – Б. 162.
10. Urinbayeva D.B. Folklor asarlari tiliga xos so'zlarning izohli lug'ati. – Samarqand, 2017. – B. 165.
11. Мирзаев Т., Эшонқул Ж., Фидокор С. “Алпомиш” достонининг изоҳли луғати. -Тошкент, 2007. – Б. 162.
12. О‘TIL. 2-tom. – B.332.

TIL VA ADABIYOT O‘QITISHDA ZAMONAVIY MUAMMOLAR VA INNOVATSION YECHIMLAR

Azimov Sarvarbek Qayumjon o'g'li,